

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
Катедра „Романистика“

**L'altérité comme un leitmotiv de l'élaboration des figures féminines :
l'œuvre de S. Corinna Bille, Monique Laederach et Anne-Lise Grobéty**

Другостта като лайтмотив в изграждането на женския художествен образ:
творчеството на С. Корина Бий, Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1. Филология, докторска програма : Литература на
народите на Европа, Африка, Америка, Азия и Австралия
(Френскоезична швейцарска литература)

Докторант: Стилияна Петкова

Научен ръководител: проф. д-р Рени Йотова

София, 2024

Дисертационният труд е написан на френски език и се състои от увод, 4 части с общо 14 глави с междинни заключения, общо заключение, библиография и приложения. Трудът обхваща 500 страници, от които 444 основен текст и 56 библиография, био-библиографични справки, синопсиси и един илюстративен материал. Библиографията включва 296 заглавия на френски, английски и български език.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на катедра „Романистика“ към ФКНФ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 25 март 2024 г.

НАУЧНО ЖУРИ:

Проф. дфн Амелия Личева
Проф. дфн Дина Манчева
Проф. дфн Румяна Станчева
Доц. д-р Миряна Янакиева
Доц. д-р Антоанета Робова

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на от

Материалите по защитата са публикувани на интернет страницата на СУ „Св. Климент Охридски“ (www.uni-sofia.bg).

Съдържание на автореферата

I Съдържание на дисертационния труд	4
II Обща характеристика на дисертационния труд	6
1. Поле на изследване	6
2. Актуалност на темата	9
3. Предмет и корпус на изследване	10
4. Мотиви за избор на изследваната тематика	11
5. Цели на изследването	13
6. Теоретични подходи	14
III Кратко изложение на дисертационния труд	16
IV Основни изводи и насоки за бъдещи изследвания	29
V Приносни моменти на дисертационния труд	32
VI Публикации по темата на изследването	35
VII Цитирана литература в автореферата	36

І Съдържание на дисертационния труд

Увод	стр. 1
Защо <i>другостта</i> ? – <i>Другостта</i> в светлината на дихотомните опозиции – <i>Другостта</i> : теоретични аспекти – Единият и <i>другият</i> пол : актуалността на една отколешна тема – Предмет на изследването, мотиви и критерии за подбор – Цели на изследването, препятствия и предизвикателства – Теоретични подходи и методология – <i>Auteure</i> versus <i>auteur</i> , или поставянето под въпрос на един маскулинизиран език.	
Част първа : Текстове и контекст	стр. 38
<i>Глава 1 : Женско или феминистко писане ?</i>	стр. 42
1.1. Феминизъм, женственост, женскост	стр. 43
1.2. Писането от гледна точка на едно женско априори	стр. 55
1.3. Няколко швейцарски романдски авторки от страната на женското писане	стр. 71
<i>Глава 2 : Културно-естетически специфики на литературната традиция в Романдска Швейцария : от митичната обединяваща « швейцарскост » до фрагментиране на сингуларностите</i>	стр. 85
<i>Глава 3 : Женски гласове в литературата на Романдска Швейцария</i>	стр. 101
3.1. « Основание/я да бъдат »	стр. 101
3.2. Начини да бъдат	стр. 110
<i>Глава 4 : Женското писане в Романдска Швейцария и неговата критическа рецепция</i>	стр. 133
Заключение :	стр. 155
Част втора : Търсенето на женска идентичност	стр. 164
<i>Глава 1 : « Дайте ми име ! Едва тогава ще бъде сътворена ! »</i>	стр. 168
<i>Глава 2 : Да пишеш тялото</i>	стр. 198
<i>Глава 3 : Извоюването на женски глас</i>	стр. 222
<i>Глава 4 : Фикционална автобиография : играта на троп л'ой между реалния и фикционалния аз</i>	стр. 241
Заключение :	стр. 260
Част трета : Другите : ад или рай ?	стр. 267
<i>Глава 1 : Другостта като обаяние</i>	стр. 271
1.1. Обаяние и преСътворение	стр. 271
1.2. Обаяние и отъждествяване	стр. 298
1.3. Обаяние и освобождаване	стр. 310
<i>Глава 2 : Другостта като отчуждение</i>	стр. 322
2.1. Емоционално сирачество	стр. 322
2.2. От Психея до Евридика : да изкажеш тялото си пред Ерос, да извоюваш	

гласа си пред Орфей, или присвояването на женските митични фигури	стр. 343
2.3. « ... и не заживели щастливо », или жестоката приказка за невъзможната любов	стр. 359
2.4. Несполуката в двойката	стр. 368
Заклучение :	стр. 374
Част четвърта : Другото в мен	стр. 378
<i>Глава 1 : Чудна чужденка, или сливането на Eros и Thanatos в женски образ</i>	<i>стр. 380</i>
<i>Глава 2 : Градът : alter mater, alter ego ?</i>	<i>стр. 390</i>
<i>Глава 3 : Една разделена жена</i>	<i>стр. 398</i>
<i>Глава 4 : Литература, приемаща другите изкуства. Музикални и живописни вариации в женското писане</i>	<i>стр. 412</i>
Заклучение :	стр. 431
Общо заключение	стр. 433
БИБЛИОГРАФИЯ	стр. 445
I Литературен корпус на изследването	стр. 445
II Библиографични референции относно С. Корина Бий, Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети	стр. 448
III Литература и критика в Романдска Швейцария	стр. 457
IV Взаимовръзки мъже-жени (мъжко-женско), феминизъм, женска литература, „женско“-„мъжко“ писане	стр. 460
V Другост и идентичност	стр. 470
VI Обща библиография	стр. 471
VII Библиография на кирилица	стр. 476
VIII Публикации и доклади на докторантката	стр. 478
Съответствие на съкращенията с цитираните позовавания	стр. 481
Биографични бележки	стр. 482
Синопсиси на романите	стр. 493

II Обща характеристика на дисертационния труд

1. Поле на изследване

Настоящият научен труд се разполага в полето на родовите изследвания. Той се фокусира върху женската проблематика в литературата и по-специално върху една слабо проучена не само в България, но и в международен план литературна област, а именно – женското писане във френскоезична Швейцария¹ от втората половина на XX век.

Безспорно, с разрастването на правата на жените през миналия век и разширяването на достъпа им до литературата, участието на нежния пол в процеса на творчеството излиза на дневен ред в научните среди. Откроява се и се налага една категория, чиито граници много лесно могат да се очертаят, а именно „литература на жените“. Обозначаемото е ясно: става дума за литература, писана от жени. Веднага обаче трябва да се уточни, че не всяка художествена творба, подписана от жена автор, е пример за т. нар. *écriture féminine*, тоест „женско писане“ или „женски почерк“. В подкрепа на това бихме посочили първата жена, избрана за член на Френската академия (1980г.), Маргьорит Юрсенар, чиито по-класически произведения и с по-конвенционални сюжети остават като цяло отвъд проблематиката за женското и женствеността.

И така, ако „литературата на жените“ попада в едно по-обективно конструирано поле, то „женското писане“ става обект на сблъсък на различни теоретични постановки и нерядко търпи субективни интерпретации. То представлява уязвима зона в литературното поле, определена, но не винаги самоопределяща се, като женско писане. Наричаме го уязвимо поради факта, че става прицел на множество нападки не само от мъже, но и от жени автори и критици. Проблемът идва от липсата на ясна дефиниция какво точно концептуално покритие обхваща изразът *écriture féminine*. Освен това, като утежняващи обстоятелства биха могли да се посочат честите спекулации и иронизиране на понятията „феминизъм“ и „женско писане“, което води до парадокса немалка част от авторките да се стремят към категорично дистанциране от тази недотам престижна и завидна рамка. Релевантен пример е самата Юлия Кръстева, която сякаш се опитва да заобиколи етикета „феминистка“, самоопределяйки се по-скоро като „скотистка“ (*scotiste*)², и дори Елен Сиксу, която често нюансира своята обвързаност с феминизма.

¹ За краткост ще използваме Швейцария оттук нататък, разбирайки френската ѝ лингвистична зона.

² от името на шотландския средновековен монах, метафизик и философ Duns Scot от XIII век, който говори за *esseitas*, тоест утвърждаване на сингуларностите или своеобразията, вж. Kristeva (2006) и *Кой се страхува от Юлия Кръстева?* (2017).

Според редица изследователи творчеството трябва да води до универсални ценности, надскачайки конкретните социални и биологични конструкти. Във втората половина на XX век обаче (времето, в което творят предимно трите разглеждани авторки), възниква критичният въпрос дали знанието – и в частност литературата – имат пол. За нас, в чисто хронологичен аспект, отговорът на този въпрос се е появил много преди да бъде поставен самият въпрос. Защото, когато Бодлер обобщава: „Жената е природна, следвателно отвратителна”³ (вж. Pichois, éd., 2001, [III], 5) ; когато Балзак дава определението във *Физиология на брака*, макар и само за даzakлейми недостатъците на брачната институция, управлявана от икономически отношения : „жените са собственост, придобита по силата на договор; те са движими, защото притежанието е равнозначно на правото на собственост; и строго погледнато, жените са само придатък на мъжете...” (Balzac 1874 : 455) ; когато в чисто стилово отношение Флобер заявява : „Харесвам преди всичко нервното, съдържателно, ясно изречение, с неговите изпъкнали мускули, с неговата бистра кожа: обичам мъжките изречения, а не женските, като тези на Ламартин.“ (Flaubert 1973 : 210), то със сигурност става дума за родово маркирано писане. Уместно е впрочем да се подчертае в последния пример яркото оразличаване между пол и род : на писател и поет като Ламартин например са приписани определена чувствителност и романтичност в изказа, считани за присъщи на женския пол.

Като цяло обаче липсата на дискриминативен принцип поради ограничения брой жени творци в миналото е довела до почти пълно припокриване на универсалния и мъжкия Логос и налагането на една грешна презумпция за липса и на родово маркирано писане.

С поставянето на женската проблематика като обект на изследване на настоящата дисертация ние вече заставаме зад твърдата позиция, че родово маркирано писане съществува. Въпреки това, се опитваме да покажем, че женското писане не обитава едно свръхидеологическо ниво, с готови и възобновяващи се конструкти и модели – нещо, което би довело до безплодно хомогенизиране на женската литература, а се реализира в конкретни и различни прояви на такова писане, което става поле на необятно и разнообразно разгръщане на творческия потенциал на авторките през призмата на женската идентичност.

³ Преводът от френски е наш за този и следващите цитати.

Независимо че често обговарят въпроси и проблематики от феминистките искания, множеството от разглежданите текстове попадат по-скоро в кръга на женското писане, в което твърдят политически и социално вкоренен дискурс отстъпва място на по-свободен субективен изказ в търсене на равен достъп до символния ред посредством езика на различието, женския глас или женската телесност – каквато е впрочем позицията на някои ярки представителки от психоанализата (Сиксу, Кръстева, Иригаре).

В този ред на мисли, понятието за „другостта“ се наложи като смислово обуславящо работната хипотеза за утвърждаването на женския образ посредством различни модели на взаимодействие с фигурата на *другия*. Независимо че е твърде общо и експлоатирано, това понятие остава неизменна част от въпросите за идентичността, била тя национална, културна или родова. Другостта предполага определена позиция и съответно опозиция, които в динамиката на процеса могат да бъдат преобърнати : тоест другостта да стане референтна идентичност, а изначалната идентичност да изпадне в маргиналност. Най-ясно тази дихотомна игра се усеща при нередките опити в женската литература за пренаписване на мита. Такъв е случаят с Моник Ледерак в сборника поезия *Ce chant mon amour* (2001), където фигурата на Ерос, субектът, се превръща в обекта, другия, различния, видян през очите на Психея.

В този смисъл определяща роля за нашето изследване имаше включването сред основните теоретични референции на труда на проф. Амелия Личева *Истории на гласа* (2002), където женският художествен образ, женският глас и женското като цяло се разглеждат през призмата на другостта. Изграждането на женските фигури в избрания литературен корпус, в съпоставка с образа на Другия, ни позволи също така да избегнем клопката на есенциализирането, която крие неминуемо всяко изследване на „женското писане“. Опирайки се на изследванията на Личева за другостта в разработките на Левинас, Тодоров, Бубер, Бахтин и Кръстева, извеждаме по-общо заключение за възможните корелации между *аз-а* и *другия*, а именно:

- разпознаване на своето различие спрямо другия (и съответно заявяване на собствена идентичност);
- осмисляне на различието на другия и позициониране спрямо него;
- осъзнаване на вътрешно разцепление в *аз-а* и приемане на различието спрямо първоначалната си идентичност.

Тези три нива в концептуализирането на Другия, формулирани далеч от диалектиката на родовите идентичности, откриваме неизменно присъстващи в това,

което наричаме „женско писане“, и служат като основа, върху която е развита нашата теза.

Понятието за другостта беше удобно, за да се обхване също и темата за швейцарската и в частност романдската литература, към която принадлежат трите авторки на изследването. Френскоезичната швейцарска литература често се счита за „периферна“, а маргиналността като културен феномен следва да бъде разглеждана в съпоставка с даден референт, който вече се е наложил, в случая – с френския литературен канон. Изследването на френски автори не изисква обосновка за съществуването на френска литература; различен е случаят с представителите от франкофонското пространство обаче. Двойствеността, която поражда връзката център-периферия, идентичност-другост, поражда същевременно двойственост и в критическия поглед и анализ при вътрешната контекстуализация на проблематиката.

2. Актуалност на темата

Обсъждането на тематиката за единия и „другия“ пол през призмата на бинарните конструкции, каквато е тази за идентичността и другостта, крие риск да бъде етикетирано като анахронично в настоящия XXI век. А именно, течения във философията, лингвистиката и литературата, повлияни от деконструктивистката теория на Дерида, все повече оспорват традиционните схващания за антиномичните структури, на които се основават онтологията и метафизиката. От друга страна, разработките на Джудит Бътлър (Butler 2006) или Моник Витиг (Wittig 1992) в областта на философията или феминизма официално отхвърлят „консервативната“ бинарност на хетеросексуалната догма. Въпреки това ни се струва уместно да преразгледаме проблематиката за родовото различие в литературата „без суеверната боязън от дихотомииите, които Дерида наложи“, за да цитираме Миглена Николчина (вж. Дамянова и кол., съст., *Времето на жените*, 1997, стр. 6).

Още през 1949 г., в предговора си към *Вторият пол*, Симон дьо Бовоар определя темата за жените като „дразнеща“, „не нова“ и „почти затворена“, като посочва, че тази проблематика продължава все още да бъде предмет на дискусии. Десетилетия по-късно, в настоящия XXI век, това заключение сякаш продължава да бъде актуално и правдиво. В тази връзка нека отбележим, че в гореспоменатата антология *Времето на жените* правилно се посочват причините за този парадокс: ако дебатът за феминизма продължава

да се възобновява периодично, то това се дължи отчасти на „прибързаните си приключения“⁴ (вж. Дамянова и кол., съст., *Времето на жените*, 1997, стр. 59).

В началото на новото хилядолетие въпросите, свързани с жените и с женския род като цяло, продължават да отекват със своята актуалност в езиков, социален или културно-исторически аспект, за което свидетелстват обществените дебати около феминизирането на имената на професиите и т.нар. *écriture inclusive*⁵ във френския език, например, социалните напрежения между половете, породени от сексуалния тормоз, неравнопоставеността в заплащането според половата идентичност, предметяването на женското тяло в медийните среди или пък все още непълното признание и видимост на жените в творческия процес.

3. Предмет и корпус на изследване

Дисертационният труд поставя във фокуса си художественото творчество на три писателки, представителки на френскоезичната швейцарска литература : С. Корина Бий⁶ (1912-1979), Моник Ледерак (1938-2004) и Ан-Лиз Гробети (1949-2010), при които въпросът за утвърждаването на женската идентичност остава доминанта в естетическите дирения. Творческата дейност на авторките обхваща предимно втората половина на ХХ век – време, което се определя като едно от най-емблематичните за появата и утвърждаването на женския глас. Разобличаващо закостенелите фалоцентрични предразсъдъци, тяхното писане би следвало да се обвърже с модерността в смисъл, в който „можем да наречем *модерен* онзи писател, който като внимателен и прозорлив свидетел на своето време, но и същевременно като заангажиран участник в него, се стреми да повлияе чрез перото и идеите си върху хода на съвременната история, която не смята за неизбежна съдба“ (Vissière in Deltel et Verdonnet, dir., 1997 : 9).

С цел да се подчертае голямото разнообразие на използваните от авторките литературни родове, в корпуса на изследване са включени повествователни, поетични и драматични творби, като се отчита характерната за постмодерната епоха тенденция към все по-голямо размиване на границите между строго определените родове и жанрове. Произведенията са също така подбрани пропорционално на представените литературни родове, откъдето идва и по-голямата тежест, дадена на повествователните творби.

⁴ Бележка на редактора под линия.

⁵ Писане на френски език, включващо женския род на съществителните и прилагателните имена при използването на множественото число, традиционно доминирано от мъжкия род.

⁶ За краткост на името ще използваме оттук нататък само Корина Бий.

Основният корпус на изследване обхваща седем романа, десетина разкази, повести и кратки истории, три стихосбирки и една пиеса, като е постигнат баланс в репрезентативността на всяко едно от творчествата:

произведения от Корина Бий:

- « *La Demoiselle sauvage* », *La Demoiselle sauvage* (новели), 1974
- *Cent petites histoires cruelles* [1973] / *Trente-six petites histoires curieuses* (малки истории), 1985
- « *La Sainte* » [1953], *Douleurs paysannes* (новели), 1995
- « *L'Etrangère* », *S. Corinna Bille. L'œuvre dramatique complète* (драма), 1996
- *Emerentia 1713* (разказ), 1999 [1979]
- *Théoda* (роман), 2008 [1944]

произведения от Моник Ледерак:

- *J'habiterai mon nom* (поезия), 1977
- *J'ai rêvé Lara debout* (роман), 1990
- *La femme séparée* (роман), 1993 [1982]
- *Ce chant mon amour* (поезия), 2001
- « *La Partition* » [1982], *Poésie complète* (поезия), 2003

произведения от Ан-Лиз Гробети:

- *Infiniment plus* (роман), 1989
- *Zéro positif* (роман), 1992 [1975]
- *Pour mourir en février* (роман), 1994 [1970]
- *Belle dame qui mord* (разкази), 1998 [1992]
- *La Corde de mi* (роман), 2008 [2006].

4. Мотиви за избор на изследваната тематика

Един от основните мотиви при подбора на изследвания корпус се крепи именно на факта, че с изключение на наградата „Гонкур“ за новела на Корина Бий, присъдена през 1975г., разглежданите художествени творби, наред с много други примери от франкофонската литература, остават малко познати за френската и френскоезичната читателска публика (и още по-малко за българската такава) и сякаш встрани от по-задълбочен критически прочит. И в този смисъл се надяваме настоящото изследване да допринесе за запълване на тази ниша в научното и научно-критическо пространство.

По отношение на женската литература още едно обективно наблюдение показва очевидна липса както в чуждестранната, така и в българската литературна критика. Налице е значителна разлика между изобилната феминистка мисъл, която намира поле за изява във Великобритания и отвъд океана например, където проблемите на жените и изследванията на пола са институционализирани като част от академичните програми и където е направен значителен критически принос в тази област, а от друга страна се наблюдава по-голяма резервираност във Франция да се преразгледат историята и литературният канон от женска гледна точка (вж. Planté in Brogniez et Gemis, dir., 2011 : 21).

Има и друг, по-субективен мотив за изследване на въпросната тематика. Личният ни интерес към проблемите на жените ни подтикна да изследваме последиците от „катастрофалната“ ситуация на швейцарските писателки, за която говори Алис Рива. Става дума за двойния миноритарен статут, който засяга творчеството на жените в Швейцария – какъвто е случаят с много авторки, както биме предположили, принадлежащи към която и да е друга географска област, считана за „периферна“. За нас беше важно да проследим какви са последиците от тази осъзната миноритарност (национална и полова). Дали гласът на жените е заглушен – още повече че става дума за европейска страна, в която политическата легитимност на жените е постигната твърде късно⁷ ? Или въпреки маргиналността си романдските писателки са успели да намерят начини да изразят и заявят своята идентичност ? Но преди всичко, как тези жени на перото, изживявайки такава двойна обусловеност на другостта, оставят в творчеството си, имплицитно или експлицитно, белега за своята осъзнатост за Другия ?

И накрая, един мотив, който същевременно поставя вероятно най-голямото предизвикателство пред нас – да се съберат под едно заглавие три на пръв поглед напълно различни и понякога трудно съпоставими авторки (в художествено и стилово изражение или пък по отношение на жанровия избор), се гради на констатацията, че ги обединява общият им вътрешно присъщ импулс за изказване на женското и женствеността посредством писането. В тази насока трябва да се подчертае, че Корина Бий, Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети се заявяват не само като творещи личности, но и като жени, и по този начин художественото им творчество минава под знака на родово маркираното писане.

⁷ Швейцарските жени могат да участват в политиката едва от 1971г. насам в сравнение с финландките (1906г.), германките (1918г.), французойките (1944г.) и българките (1947г.). Цели десет години по-късно обаче конституцията гарантира официално равенството между мъжете и жените.

В този смисъл считаме работата си за новаторска, тъй като не е правено досега, доколкото ни е известно, систематично и завършено изследване на творчеството на въпросните писателки – поотделно или заедно, което да постави във фокуса си женската проблематика.

5. Цели на изследването

Целта на настоящото изследване е не само да се докаже актуалността на женския въпрос, но и да се покаже остротата, с която този въпрос се поставя в швейцарската литература през втората половина на ХХ век. В тази насока се стремим да изтъкнем в хода на проучването изключителното богатство на изразни средства и форми, което характеризира изследваните родово маркирани художествени творби (романи, разкази, повести, приказки, драма и поезия). Поставяйки женската проблематика на избрания корпус в центъра на нашата аналитична работа, ние заставаме зад позицията, че „женско писане“ или „женски почерк“ съществува, доколкото „почеркът“ се схваща по смисъла, който му дава Ролан Барт, като „формална действителност“, способна да преведе отвъд езика и стила „връзката между творението и обществото“ (Barthes 1972 : 18).

Наред с това, си поставяме задача да преосмислим самото понятие за женско писане като множество от своеобразни прояви на такова писане, както и от своеобразни преживявания на женската идентичност посредством идеята за другостта. В тази връзка, нашето изследване си поставя за цел да анализира в съпоставителен план творчество на Корина Бий, Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети в контекста едновременно на френскоезична Швейцария и на фона на големите феминистични и женски движения в Западна Европа и отвъд океана. Чрез настоящия труд се стремим да докажем, че зад привидните отлики в художествените дирения на писателките съществува обща доминанта в творчеството им и по-специално един всеприсъстващ уклон към разгръщане на проблематиката около женския глас, женската телесност и утвърждаването на женската идентичност като цяло посредством различните корелации с фигурата на *другия*.

В по-общ план нашата разработка търси да покаже, че пробивът във феминистичната литературна мисъл в Швейцария (в лицето на Алис Рива) изпреварва не само каноничния френски феминизъм, зададен от Симон дьо Бовоар, но и по-конкретно диференциалистката тенденция в него, с която традиционно се обвързва фигурата на Елен Сиксу, даваща приоритет на женската специфика и другост.

6. Теоретични подходи

Целите, които си поставя настоящото изследване, изискват различни теоретични подходи и методи на работа.

На първо място, изследването на женското писане предполага идеологически подход. Въпреки подривните опити на последователите на куиър теорията да поставят под въпрос женския субект в литературата, ако не и субекта въобще (тенденция, която между другото напълно се вписва в постмодернистката вълна), ние подкрепяме твърдението, че жените, както и мъжете, съществуват като социално обусловени индивиди, които в процеса на писането предават, съзнателно или несъзнателно, специфичен опит, чувствителност и възприятия, белязани от тяхната полова принадлежност.

В тази връзка трябва да се отбележи също, че писането, което е породено от маргинализирането на жените в общество, не може да заобиколи социално-историческия или социокултурен подход. Защото, както ни припомня Алин Гоар-Раденкович, „литературата произтича от едно общество и неговите култури, в антропологичен или социологичен смисъл“ (Gohard-Radenkovic 2004 : 8).

Нещо повече, явление като „женското писане“, което не се ограничава до даден регион или период, задължително предполага сравнителен подход. Изследването на женското писане в конкретна страна, в случая – френскоезична Швейцария, не би могло да се разглежда, без да бъде контекстуализирано по отношение на големите феминистки вълни, обхванали цяла Европа и Америка миналия век, и без да се подчертаят основните линии на сближаване или, напротив, без да се разкрият някои дисонанси или регионални особености.

Но също така е важно да се припомни, че *гинокритиката* - термин, който Илейн Шоултър използва, за да обозначи изследването от жени (като критици) на жени (като писателки) - приписва на критическото изследване „битекстуален“ или „двугласен“ аспект (американската критичка въвежда понятието *double-voicing*). Всъщност литературните и критическите текстове, написани от жени, постоянно влизат в диалог както с женската, така и с мъжката литературна традиция (Showalter 1989). Тази двойна позиция е особено видима при интертекстуални препратки към текстове, които са пример за патриархални модели, но които същевременно пораждат „женски“ поглед и опит за пренаписване на стереотипните родови парадигми. Към тях спадат някои митологични конфигурации, станали обект на нов прочит в произведения на жени

писателки (например в лирическата стихосбирка *Ce chant mon amour* на Моник Ледерак). Подобни творби попадат същевременно в полето на митокритиката.

Трябва да се отбележи, че множеството препратки не само към митологията, но и към религията, изкуствата и други области на познание и творческо изразяване, които се срещат в изследвания корпус, свидетелстват чрез своето присъствие за отвореност и диалогичност на „женското писане“, неизбежно изискват критичен интертекстуален и интердисциплинарен поглед.

Не по-маловажни за изследване на корпуса се оказват психоаналитичния, наратологичния и структуралистичния подход, както и методологията за рецептивната естетика.

Наред с очертаването на тези основни подходи се (пре)осмислят също така някои уловки, които крие всяко възприемане на конкретно обусловена гледна точка, поставяйки под въпрос обективността и безпристрастността на научното изследване. Такива уловки се откриват например в етноцентризма, хроноцентризма и дори „гиноцентрирания“ подход на настоящото изследване.

III Кратко изложение на дисертационния труд

Част първа на дисертационния труд, озаглавена *Текстове и контекст*, създава една обща теоретична рамка с двойно контекстуализиране на обекта на изследване : и по отношение на феминистичните течения в литературата, и по отношение на литературната традиция в Романдска Швейцария.

Първа глава разглежда т. нар. „външна“ контекстуализация, която ни позволява да впишем художественото творчество на Корина Бий, Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети в глобалния контекст на феминистичните течения в литературата през втората половина на миналия век. В тази връзка е въведен основният понятиен апарат, който позволява да се навлезе в полето на изследване на родово маркираните текстове. Съпоставени са различни теоретични постановки във феминистичната литературна мисъл през втората половина на XX век (Cixous 1975, Schowalter 1977, Kristeva 1979, Moi 1989, Butler 1990), с цел да се направи опит за концептуално разграничаване от една страна на *женските* от строго *феминистичните* текстове, а от друга – на *женската литература* от *женското* (или *женствено* – Личева 2002) *писане*. Понятието *écriture féminine* е изведено като естетическа категория, към която може да съотнесем изследваните литературни текстове.

Същевременно предлагаме по-обща дефинираща рамка на женското писане от традиционната такава, позната от психоаналитичните теоретични разработки на Елен Сиксу, като се позоваваме на фундаменталния текст на Ролан Барт „Нулева степен на писане“ (1972 [1953]), където писането като цяло се възприема като „почерк“ или като аксиологичната компонента на творбата. В този смисъл разглеждаме женското писане в частност не от гледна точка на стилите особености, което автоматично би svelo въпросната категория текстове до безплодно унифициране, а от гледна точка на утвърждаването на женски *етос* като признак за „остойностяване“ в случая на връзката между творба и социална ангажираност на авторската инстанция.

Очертават се също така в историографичен план основните етапи на феминистичните движения. В тази връзка се открояват първата и втората вълна на феминизма (Lorber 2010), идеологическите разслоенията в него : егалитаристки и диференциалистки феминизъм (Irigaray 1977, Kristeva 1979), както е третият етап, който е повлиян от постмодернистките и деконструктивистките теории, на които се гради т. нар. „френски феминизъм“ (*French Feminism*) и куйър теорията (Butler 2006). В светлината на тези различни прояви на феминистичната мисъл по-подробно разграничаваме понятия

като „феминизъм“, „женственост“, „женскост“ по модела на Торил Мой (1989). Под знаменателя на „феминистични“ поставяме текстове, вдъхновени предимно от развоя на социално-историческите събития, които разобличават патриархалните норми и сексизма, и в които ярко се откроява заявка за равни права на жените. Определението „женски“/ „женствен“ се отнася по-скоро до биологичната обусловеност на жената, докато „женскостта“ (*féminitude*), по аналогия с културно-естетическото течение негритюд (*négritude*), препраща към онези общи интелектуални и емоционални черти на жените, в които се долавя една основна конотативна характеристика, заимствана от постколониалната диалектика: тази на потисничеството, подчинението и маргиналността.

На фона на гореспоменатата терминологична и концептуална рамка показваме, че изследваните текстове трудно биха могли да бъдат квалифицирани като чисто „феминистки“ (егалитарни), строго погледнато. Вместо това смятаме за по-уместно да идентифицираме и анализираме феминистки „акценти“, които се проявяват с различна степен на интензивност в творчеството на трите разглеждани авторки. Корина Бий, чието писане е близко до съновидението и фантастиката (особено в по-късния период на нейното творчество), изглежда най-малко съпоставима с прагматиката и конкретните цели на феминистките тези в строгия смисъл на думата. Обратно, от изследваните произведения романите на Моник Ледерак са тези, които имат потенциала най-ярко да изразят борческия дух на феминистичните искания, доколкото изобразените женски персонажи, показани в конкретен социално-исторически контекст, по-лесно стават носители на феминистки дискурс, който открито оспорва патриархалните обществени модели. Като цяло наблюденията ни водят до заключението, че корпусът в нашето изследване следва да бъде анализиран в светлината на диференциалистката тенденция на феминизма, която вместо да претендира за равни права на половете в политически и социологически план, се стреми да даде приоритет на своеобразието на жените, особено по отношение на женския глас, телесността и женското либидо.

Освен това, опирайки се на психоаналитичните изследвания на Елен Сиксу, която сама отхвърля идеята да заключи женското писане в определена семантична рамка, ние разширяваме парадигмата на женското писане, за да включим някои конотации, свързани с понятието за писане въобще в духа на разработките на Ролан Барт (Barthes 1972) и теорията за *différance* на Жак Дерида. В този смисъл вписваме творчеството на Бий, Ледерак и Гробети в рамките на женското писане/женския почерк, възприемани според модалности, различни от тези, които следват стриктно феминистките теории, модерни

през 70-те години на миналия век. Всъщност, като се има предвид, че почеркът, според тезата на Барт, представлява аксиологичната компонента на литературното произведение, която разкрива взаимовръзката автор-История, от една страна, и че от друга, този почерк има потенциала да носи заряда на различието – т. нар. *différance* в деконструктивистка перспектива, ние свързваме понятието за *écriture féminine* с предполагаем женски *етос*, който изразява позиция спрямо Историята и по-конкретно спрямо утвърдени в нея възгледи за диференциране и йерархизиране на родовете. Същевременно, *écriture féminine* е преди всичко ангажирана форма на писане, която поставя под въпрос границите на различието и другостта, както на жените, така и на мъжете.

Въпросът за „женското“ или „феминистко“ писане е разгледан също така и в контекста на Романдска Швейцария, където той намира израз в различни теоретични постановки. Повече или по-малко есенциалистка позиция по отношение на „женските“ и „мъжките“ характеристики в писането е възприета от Алис Рива (Rivaz 1980), която открива същевременно съответни възможности за интерпретация на другостта в противопоставянето на двата пола. Амели Плюм излага своята визия за женското писане с игрово-поетична окраска. Разсъжденията на Ледерак водят към възприемането на женското писане като *medium* – средство, което в европейските култури предава рационализацията и линейността на патриархалната логика, срещу която жените писателки противопоставят писането на тялото и на ирационалността (Grobéty et al. 1983).

Критическият текст на Гробети „От страната на женското писане...“ („Du côté de l'écriture féminine...“, Grobéty et al. 1983) също изследва многобройните аспекти на женското писане, сред които авторката посочва и отвъд литературни параметри, в това число и чисто материалните ограничения, например в процеса на творчеството, играещи съществена роля в разпределението на социалните роли между половете. По-конкретно, разсъжденията на Гробети за трудностите при съчетаването на призванието ѝ на писател с професионалните ѝ задължения и ролята ѝ на майка ѝ дават основание да направи две заключения. Първото се отнася до т. нар. *sororité en écriture* или „сестринство в писането“, което би могло да се породи от опита на двойствената позиция жена-творящ субект, споделен от авторки, принадлежащи към различни поколения, националности или естетически нагласи. Второто наблюдение произтича от осъзнаването на поразителните разлики, които могат да се появят между „женските“ и „мъжките“ позиции по отношение на писането в зависимост от степента на взаимопроникване на

публичната и личната сфера на живот. Докато много писателки приемат факта, че тези две сфери, често смятани за несъвместими, се припокриват, ние изказваме хипотезата, че тази тенденция е по-слабо видима сред авторите от мъжки пол.

Ако трябва да се обобщи списъка с формалните и тематични особености на женското писане, посочени от Гробети, то те се изразяват в следните тенденции:

- субективен изказ на аз-а, което от своя страна веднага повдига проблематичния въпрос за автобиографичния *versus* автофикционалния жанр на редица „женски“ романи;
- търсене на женска идентичност и писане за тялото;
- възприемане на когнитивен, а не обяснителен подход;
- подриване на всякакъв нормативен догматизъм;
- спонтанност на изказа, напомнящ характеристиките на устната реч;
- нелинейна хронология;
- склонност към конкретика като присъща последица от въвличане на ежедневието в творческия акт.

Значимостта на всички тези особености е видима в хода на аналитичните разработки, които са предмет на емпиричната част на нашата работа.

Втора глава от първата част изследва „вътрешния“ контекст в обзорен план, като позволява да се открие мястото, което заема разглежданият корпус в рамките на швейцарската литературна традиция. Изведени са както приликите, така и разрывите в културно-естетическите нагласи между регионалната или локалната литература, от една страна, и френския литературен канон, от друга. Направените заключения хвърлят светлина в следващата глава върху определени специфики на женското писане в Романдска Швейцария.

Освен познанието, което дава за едно непознато и неразработено поле като романдската литература, такова съпоставително изследване хвърля и нов ракурс върху френската белетристика благодарение именно на критичния поглед на швейцарските литературоведи и критици върху френската литературна и философска мисъл. Този поглед е изключително интересен за изследване и осмисляне на разликите в културно-естетическите нагласи на двете литератури. Общият език предполага принципно споделянето в една или друга степен на общ мисловен канал. Швейцарската литература обаче е пример за категоричен разрыв с френския литературен канон още от времето на Реформацията и приемането на протестантизма в религиозен аспект, а от друга страна – с утвърждаването на русоизма и индивидуализма в литературното и философско

поприще. Наблюдава се ясна дивергенция в културната нагласа и националната самоосъзнатост.

Тази глава, посветена на спецификите в литературата на Швейцария, ни позволява да проследим също така развитието, което се наблюдава от идеята за една предполагаема митична „suissitude“⁸ или усещането за швейцарска идентичност, която векове наред е обединявала швейцарската литература, до фрагментиране на сингуларностите през XX век в културен, езиков, социален аспект. Липсата на езиково единство в страната предопределя на практика отсъствието на национална литература в полза на разцвета на регионалните литератури, чиято автономия продължава да бъде обект на дискусии.

Периферният статут на т. нар. Романдия поражда множество въпроси, свързани с особеностите на локалната литература и „местния колорит“, самоидентификацията на авторите/авторките, издателските ограничения и не на последно място ограничената аудитория, която потенциално би могла да бъде достигната. Направените уточнения показват също така, че трите разглеждани писателки се намират в положение на двойна, ако не и на тройна маргиналност: като жени-авторки и като представителки на литературна традиция, периферна и за Франция, и на национално ниво спрямо немскоезичната литература. Това пък от своя страна предполага (предвид обема и броя на художествените им творби) голям интелектуален потенциал и завиден некомформистки почерк.

Познаването на националния/регионалния контекст ни позволява да разсъждаваме не само върху маргиналността, която със сигурност е повлияла редица местни автори, но и да анализираме конкретно ролята на жените в романдската литература. В тази връзка **Трета глава** не се ограничава с пасивен обзор на френскоезичните писателки в Швейцария. По аналитичен метод търсим да установим множеството фактори, благоприятствали появата на женското писане в една подчертано консервативна Швейцария, която почива на здраво вкоренени патриархални ценности. Изследвания, водещи до подобни изводи, не са правени досега, доколкото ни е известно.

Женското писане, със своята присъща подривност на утвърдените родови стереотипи, рискува да проблематизира още повече отношенията автор-читател в контекста на потенциално ограничена аудитория, каквато е швейцарската. Тогава възниква и въпросът кое обосновава тази на пръв поглед парадоксална поява на женското писане, още повече в едно литературно поле, подчинено на традиционни, строго

⁸ буквално „швейцарскост“, или набор от културни специфики, обуславящи швейцарската идентичност.

консервативни ценности. За да обясним това привидно противоречие, са осветени редица фактори, които са се обединили в Швейцария, за да насърчат жените към себеизразяване и търсене на диалог между половете чрез литературата. Изтъкнати са в тази връзка:

- всеобщата нагласа към диалог с другия, обусловена от многоезичието и федеративния дух на страната;
- дългата традиция на самовглеждане и самоанализ като прерогатив на протестантската култура;
- свободата на тона и изразяването при липсата на единна национална литературна традиция, която да диктува определени посоки на развитие;
- недоверието към институционализираното знание като механизъм за възпроизвеждане на утвърдени структури, включително такива, които изразяват предимно андроцентрични виждания.

След наблюденията върху основанията за съществуване на женско писане в Швейцария, се изтъкват някои от неговите основни характеристики. Въпреки че обект на нашето изследване е основно втората половина на XX век, е направен обзор на проявите на феминистката мисъл във френскоезична Хелвеция през вековете. Подчертава се в тази връзка пионерската роля на две изтъкнати имена в женската литература – Изабел дьо Шариер и Мадам дьо Стал. Целта е да се покаже от една страна сходство в засегнатите от множество писателки тематика, станали литературни топови (любовно разочарование, невъзможност в общуването между половете и пр.), а от друга – да се осмисли развитието на определени формални особености на женското писане. По-подробно се изследва все пак XX век, който със сигурност е особено плодотворен за женското писане. Алис Рива се очертава като ключова фигура в пробива на феминистичната мисъл в Швейцария през миналия век. Тя е съвременничка на една от първите феминистки вълни с присъщото им „войнствено“ писане, което пък отваря поле на изява за по-улегнало и недотам полемично женско писане на по-късен етап. Авторката на емблематичния роман *La Paix des ruches* (Rivaz 1984) изиграва определяща роля в средата на миналия век за литературната осъзнатост на немалко френскоезични швейцарски писателки, в това число и Ан-Лиз Гробети.

Освен това, с фигурата на Рива ние си поставяме за цел съпоставянето на траекториите на феминисткия пробив в литературното поле в Швейцария, от една страна, и във френската литература като дългогодишна референтна инстанция, от друга. В тази връзка изследванията на Коси (Cossy 2015) показват силно различаващия се характер на феминизма във Франция и Романдия, олицетворен съответно от фигурите на Симон дьо

Бовоар и Алис Рива. Теоретизираният феминизъм на Бовоар, който се крепи на задълбочени книжовни знания с не безизвестен академизъм, контрастира с „емпиричния“ феминизъм на Рива, който е почти лишен от културни препратки и се фокусира предимно върху ежедневието на хората. Ето защо, опирайки се на изследването на Коси, ние подчертаваме разликата между „универсализма“ на Бовоар, който си поставя за цел да издигне жените до статута на мъжете до степен, в която да се преодолее стереотипното схващане за двата пола, от една страна, а от друга, „диференциализма“ на Рива, който подчертава присъщата на всеки от половете „другост“ и своеобразност. По този начин се опитваме да открием визионерския характер на феминистката позиция на швейцарската авторката. Всъщност памфлетното произведение на Алис Рива, което е останало почти непознато сред нейните съвременници, се появява две години преди *Вторият пол* и изпреварва значително френското диференциалистко течение, лансирано от Сиксу около двадесет години след публикуването на *La Paix des ruches*. Това наблюдение ни кара да заключим, че благодарение на Рива феминизмът във френскоезичната литература си проправя собствен път, напълно освободен от френското културно влияние.

Последната, **Четвърта глава**, на тази първа част разкрива някои проблематични аспекти на читателското възприятие и критическата рецепция на много писателки в Швейцария. Проучването не се свежда до семпло изброяване на литературната критика върху творчеството на разглежданите авторки. Прилагайки теорията на Ханс Роберт Яус (Jauss 1972) с ключовите понятия като „хоризонт на очакване“ и „разлика в естетическата нагласа“, се опитваме да осмислим и обосновем относителната липса на адекватна критическа рецепция по отношение на женската литература в Швейцария. Това ни позволява също така да позиционираме собствената си разработка по отношение на съществуващата вече литературна критика (не отразяваща според нас пълноценно и всеобхватно темата за женската идентичност), като изтъкнем същевременно новаторския поглед и личен научен принос с настоящия труд.

В тази връзка се спираме върху причините за липса на признание в Швейцария по отношение на женската литература като цяло. Тези причини условно разделяме на две категории.

Въз основа на тезата на Яус за хоризонта на очакванията и съответно за естетическото разминаване при рецепцията на читателската аудитория, очертаваме първа група ограничаващи фактори с *ендогенен* характер, свързани по-специално с творбата или с автора. От тази гледна точка опитите за „ономастичен травестизъм“

(пример за това са Бий и Ледерак, които временно приемат мъжки псевдоним в началото на творческата си кариера) са част от желанието да се преодолее фактът, че женският пол на автора дълго време е бил считан за пречка в нагласите на издателските къщи. От друга страна, някои топоси, които изглеждат присъщи за женското писане (склонността към автобиографичност, акцентът върху женското тяло и т.н.) и които стават често арена на атаки за критиците, пораждаат ответна защитна позиция от страна на авторките. Втората категория фактори с външен или *екзогенен* характер е свързана с цялостната нагласа и възприемчивост на швейцарската читателска публика, принципно недоверчива към критическата продукция, която застава между текста и читателя.

Фокусът върху критическата рецепция на творчеството на трите изследвани авторки разкрива по-специално значителния дисбаланс между богатата критическа литература, посветена на творчеството на лауреатката на наградата „Гонкур“ Бий и много по-слабата рецепция на творчеството на Ледерак и Гробети. И въпреки че Жак Шесе (Chessex 1985) открито признава литературното творчество на Корина като „женско“, то един бърз обзор на критическата рецепция на валежанската авторка показва, че читателите ѝ рядко са засягали женската тематика, предпочитайки по-„удобни“, по-традиционни подходи, като например изследването на въображаемия свят на Бий, интермедиялните връзки между език и живопис в нейното творчество или някои от родовите проблеми в новелите на писателката. От друга страна, творчеството на Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети, което си пробива път след социалните трусове през 1968г., със сигурност е по-лесно за анализиране през призмата на проблемите и исканията на жените от онова време. Въпреки това трябва да се отбележи поразителното несъответствие между медийното отразяване на двете авторки в пресата, от една страна, а от друга – оскъдната научна критика, по-голямата част от която представлява чуждестранен принос. Липсата на изявен литературно-критически интерес свидетелства за повече или по-малко осъзнавана маргинализация на въпросните авторки.

Втора, трета и четвърта част обхващат аналитичната работа на дисертационния труд.

Част втора от изследването, озаглавена *Търсенето на женска идентичност*, представлява емпирично проучване на единия от аспектите на другостта, а именно отстояването на себе си като Друг и утвърждаването съответно, в контекста на настоящата разработка, на женската идентичност. Другостта се осмисля едновременно в

системата на отношенията женственост-мъжественост, но и по отношение на традиционни / нови представи, които им се приписват.

Открояват се три топоса в тази връзка, застъпени както в лирическото, така и в повествователното творчество на Бий, Ледерак и Гробети, а именно:

- проблематизиране на името като символно отражение на идентичността;
- изразяване на женската телесност и либидо;
- заявяване на женския глас.

От друга страна, амбивалентността, породена от интроспективния ракурс на *аз-а*, който е характерен за личностните дирения в женското писане и който крие сложната връзка между авторската инстанция и художествения образ, налага по-специално изследване върху дискурсивните и жанровите характеристики в светлината на теоретичните постановки, зададени от Жерар Женет (Genette 1972) и Филип Лъжбон (Lejeune 1975).

Беатрис Дидие напомня впрочем в своя труд *L'Écriture-femme* (Didier 1999), че един от очевидните признаци за обезличаването на жените от историческа гледна точка е загубата на моминското им име в полза на брачното. Възниква тогава въпросът как литературната ангажираност обостря тази липса на символна идентичност, стремейки се същевременно да я преодолее. Има се предвид от една страна задължителният избор на фамилното име на автора, който рано или късно е трябвало да направи всяка омъжена писателка, а от друга, някои опити за завоалиране на женското име, тъй като „женствеността“ в творчеството твърде дълго е била смятана за негативно конотирана.

В този смисъл **Първа глава** се съсредоточава върху проблематиката на името, за да открие в творчеството на трите швейцарски автори отзвука на тази социална неудовлетвореност, която доскоро е засягала по-голямата част от жените. Ономастичното търсене е тема, която се обвързва не само с прагматичните цели на издателските къщи и съответно на авторите, но и като повтарящ се фикционален мотив сред женските фигури (каквато е примерът с лирическия опус *J'habiterai mon nom* на Моник Ледерак), с още по-широк отзвук в творчеството на Корина Бий например, която поставя под въпрос епистемологичното значение на денотата „жена“.

Освен името утвърждаването на идентичността засяга и други аспекти на индивида, като осъзнаването на телесността например (Charaudeau 2009). Женската идентичност се конституира чрез фундаменталното измерение на женските субекти, които се схващат като чисто физически същества, със собствено тяло, както показваме във **Втора глава**. Освен това изразяването на женското тяло, а и на женския глас, както

ще бъде показано в следващата глава, се осъществява през призмата на нови семантични конотации на тези топоси, които традиционната символна система е установила (като например повтарящите се представяния на женската физика предимно като обект на мъжко желание или представата за женския глас, който често е бил задушен, ако не и напълно сведен до мълчание).

Тясно свързан с телесността, женският глас също играе първостепенна роля в осъзнаването на „женствеността“ за фикционалните героини. Въз основа на гореспоменатия теоретичен текст на Амелия Личева, *Истории на гласа* (2002), в **Трета глава** се прави опит да се открие търсенето на женския глас – тема, присъстваща изключително ярко както в наративната художествена литература, така и в лирическите произведения на изследвания литературен корпус. В тази връзка трябва да се отбележи, че в творчеството на Моник Ледерак например женската идентичност и женският глас са неразривно свързани. В същия дух Гробети подчертава, че нейната цел „не е просто да защитава позицията на жените, а да даде глас на женските персонажи“ (вж. Mignemi 2007).

Освен това констатираме, че необходимостта на женския субект да изкаже себе си в търсене на идентичност, налага употребата на първо лице. Така разсъжденията върху дискурсивните и родовите модалности поставят в **Четвърта глава** въпроса за двойствеността на *аз*-а като лайтмотив. Прави се опитат да се формулира отношението между реалния и фикционалния *аз*. В светлината на разработките на Филип Льожьон (Lejeune 1975) се очертават характеристиките на този присъщ за женското писане „жанр“ и последиците за утвърждаването на женския *етос*.

Част трета се фокусира върху разнообразните взаимовръзки между *аз*-а и другия. Очертават се две противоположни позиции, които обикновено илюстрират полярните отношения към другостта, които схематично бихме очертали така: заявен интерес, удивление или обаяние, от една страна, а от друга – дистанциране и отчуждение. Изграждането на женския художествен образ се осмисля като функция от обаятелната, съответно отблъскващата фигура на Другия. Двете позиции са анализирани поотделно.

В **Първа глава** разглеждаме проявленията на другостта, доколкото тя предизвиква очарование у женския субект, като наблюдаваме, че обаянието често се излъчва именно от женска фигура. Спираме се на два емблематични текста на Корина Бий: *Théoda* (2008 [1944]), написан в началото на литературната ѝ кариера, и разказа *Emerentia 1713*, публикуван в годината на смъртта ѝ, през 1979г. Библейските препратки в интригите, за

които подсказват още заглавията на произведенията, налагат да се разгледа първо очарованието към представената в разказите неконвенционална женска фигура (а оттам и женската идентичност и женското начало въобще) през призмата на християнската диалектика. И двата случая са пример за преосмисляне на някои библейски парадигми от гледна точка на женския прочит. На второ място разглеждаме почти магнетичното привличане, което главната героиня на романа *J'ai rêvé Lara debout* (1990) на Моник Ледерак изпитва към двама маргинализирани герои, предизвиквайки подсъзнателни процеси на идентификация. И накрая се изследва очарованието, което мистериозният персонаж на Габриел предизвиква у протагонистката Од в първия публикуван роман на Ан-Лиз Гробети, *Pour mourir en février* (1994), и въздействието му за еманципацията и емоционалното освобождаване на героинята от някои конвенционални порядки.

Втора глава е посветена на другата, по-тъмна страна на другостта и по-специално на способността ѝ да установява отчуждаваща връзка между субектите. В първата подглава се обсъждат конфликтните връзки в семейството, които пораждаат чувство за „емоционално сирачество“ у героините. В този аспект е разгледана темата за прекъснатата връзка между майка и дъщеря (сякаш неизменна проблематика в литературното творчество на Ан-Лиз Гробети), както и търсенето на бащинска любов в романа на Гробети *La Corde de mi* (2008). Следващите подглави се съсредоточат по-специално върху взаимоотношенията в двойката и чувството за самота и неразбиране, което разкъсва женските субекти в отношенията с другия пол. Направен е опит да се идентифицират различни парадигми в тази перспектива и по-специално да се очертаят три нива на тази проблематика: митичното, приказното и реалното, разкриващо актуални резонанси на некомуникативността между половете чрез социално-историческо контекстуализиране.

Отреждайки ключова роля на образите на Психея и Евридика в своята стихосбирка *Ce chant mon amour*, Моник Ледерак (2001) отваря несъмнено широко поле за интертекстуален диалог с митологичния канон. Проследяваме и анализираме именно процеса на разчупване и пресътворяване на мита в жанрово и тематично отношение през призмата на женския лиричен образ. Изведени са основните идейни мотиви като фокусирането върху телесността и утвърждаването на женския поетичен глас, а изследването на дискурсивните характеристики позволява да се открие колективен женски *етос*. Поставят се под въпрос някои традиционно отредени роли на „женското“ и „мъжкото“. Пренаписването на мита има цел да разобличи в този смисъл

кодифицирането на второстепенната роля на жените в двойката и обвързването им с идеята за чакането, пасивността или задушаването на женския глас.

Двата наградени разказа на Корина Бий, *La Sainte* (1995 [1953]) и *La Demoiselle sauvage* (1974) засягат от своя страна темата за невъзможната любов, отваряйки диалог с традиционните парадигми на приказното. Чрез тези две истории влезанската авторка обрисова една антиутопична визия за възможната любовна връзка между мъжа и жената. Несбъднатата хармония в двойката, но в по-„актуализиран“ вариант, е илюстрирана най-накрая във втория роман на Гробети: *Zéro positif* (1992 [1975]). Екзистенциалистският и феминистки прочит, който тази творба предполага, ще обоснове препратките към творчеството на Алис Рива и нейния феминистки текст *La Paix des ruches* (1984[1947]).

Част четвърта на нашето изследване е посветена на изучаването на проявите на другостта в рамките на собствената осъзнатост на женския субект като такъв. Тези проявления се дължат на появата на различни „разцепления“ на идентичността, които действат в отношение на аз-а със самия него. По-конкретно се разглеждат различни подсъзнателни процеси, които пораждаат появата в рамките на самия женски субект на фигурата на Другия. В тази връзка са идентифицирани два отделни случая – в синхронен и диахронен план.

Първият план се наблюдава със своеобразната амбивалентност, която „женското“ придобива в художествения свят на Бий и по-конкретно в пиесата *L'étrangère* (1996). В тази връзка са изтъкнати различни драматургични стратегии, които влезанската авторка използва, за да постави на сцена онова, което е неизразимо и по-общо немислимо, като идеята за Смъртта, и то през призмата на нейното женско превъплъщение. Олицетворявайки едновременно *Ерос* и *Танатос*, главната героиня въплъщава със своя оксиморонен характер един цялостен алегоричен образ на женското и женствеността.

В следващите две глави се изследва в диахронен план придобиването на нова женска себеосъзнатост след дълги житейски изпитания на протагонистките, какъвто е предметът на два от романите на Ледерак и Гробети. Героините изоставят един първи, често негативно конотиран образ на женствеността, с който са се идентифицирали, за да приемат ново *alter ego* като стратегия за легитимация и валоризация на собствения аз.

В светлината на тези разсъждения изследваме във **Втора глава** новата женска идентичност, която героинята постепенно придобива в романа на Ан-Лиз Гробети *Infiniment plus* (1989). По-конкретно се разглежда въпросът за образа на града, който подобно на персонифицирана фигура се превръща в ерзац на липсващия майчински

образ и следователно в незаменима част от метафоричното (за)раждане на женския субект. В същия дух дългият роман на Моник Ледерак *La femme séparée* (1993 [1982]) позволява да се проследят в **Трета глава** етапите на женско търсене на идентичност, което води до раждането на новия *аз* на женския персонаж, символизирано с приемането на ново собствено име на героинята.

За да завършим настоящото изследване, предлагаме в последната, **Четвърта глава**, да отворим полето на изследване, за да повдигнем въпроса освен за съдържанието, което досега е било основен обект на аналитичното ни изследване, и за някои формални характеристики на избраните литературни произведения. Обект на нашия интерес става другостта, възприета този път в нейните формални и естетически аспекти на интермедиалния диалог. Взаимното проникване на изкуствата (литература, живопис, музика и пр.) в женското писане се осмисля като един последен етап на отваряне към другостта на фикционално ниво. Женското писане на изучаваните швейцарски авторки следователно е представено като „гостоприемно“ място за другите изкуства с неизменната доминанта за изграждане и утвърждаване на женската идентичност.

IV Основни изводи и насоки за бъдещи изследвания

Нашето изследване доказва, че другостта представлява неизменен лайтмотив в изграждането на женския художествен образ в изследвания корпус. Писането създава едно фикционално място за среща, конфронтация или идентификация с образа на Другия. Със своя потенциал да повдига и обговаря екзистенциални въпроси литературата, и женското писане в частност, се заявява чрез тези многобройни взаимодействия като неизчерпаем източник на познание за аз-а и за Другия, подхранвайки непрестанно диалога между двата пола.

Търсенето на женска идентичност в избрания литературен корпус всъщност се явява един компенсаторен рефлекс и служи за отговор на систематичната деперсонализация и социалното заличаване на жените в продължение на векове.

Утвърждаването на женската идентичност през призмата на образа за другия се наблюдава в три аспекта.

Първият етап от изграждането на женските фигури засяга някои основни определящи признаци на идентичността, които във времето са били проблематични за жената: името, тялото и гласа.

Проблематиката за името обхваща широк спектър от въпроси – чисто прагматични съображения на автора по отношение на идентификацията или номиналния „травестизъм“; присвояването на анонимността и ономастичните въпроси в разглежданите фикционални сюжети; по-задълбочено осмисляне на епистемологичното значение на денотата „жена“.

Въпросът за женското тяло, който е всеприсъстващ в литературния корпус, също разкрива различни нива на осмисляне на тази тема. Разграничаваме следните три случая: *пишещо тяло*, доколкото телесният опит и писането на жените се осъзнават като част от телесното изживяване; хибриден случай на *пишещо/писано тяло*, когато чрез метода *mise en abyme* тялото на героинята, която води своя дневник, е едновременно и *пишещо*, и *писано* тяло; и накрая, *писаното женско тяло*, което се стреми да се осъзнае в своята цялост.

Извоюването на женски глас както по отношение на формалните, така и на тематичните му характеристики, завършва цялостния цикъл от търсене на женска идентичност. В тази връзка изследването на играта между фикционалния и реалния аз в много литературни произведения от корпуса води до заключението, че привидното

автобиографично писане на изследваните женски текстове следва да се дефинира като автофикция с цялата условност, която предполага терминът.

Вторият етап от утвърждаването на идентичността вече не се определя чрез интроспективния поглед на женския персонаж, а чрез непрестанното поставяне под въпрос на интересубективните отношения и по този начин чрез отваряне към и/или конфронтация с Другия. Нюансирайки концепцията на екзистенциализма за прекомерната връзка с Другия, ние показваме колко значими са разглежданите междуубектни отношения за изграждането на женското самосъзнание. Тези отношения свидетелстват за загриженост към образа на Другия, а следователно и за отвореност най-общо към другостта. Наблюдавани са два типа поляризирани отношения по тази тема: осъзнаването на другостта от една страна като обаяние, а от друга – като отчуждение.

Последният етап от взаимовръзката идентичност-другост протича вътре в женския субект, в една своеобразна корелация между *аз*-а и *аз*-а. Героинята може да възприеме в себе си образа на другия понякога синхронно, като неразделна част от своята идентичност, а друг път диахронно, като кулминация на своето екзистенциално узряване. В този смисъл женският персонаж придобива аспекта на матрица, способна да се самовъзпроизведе: *аз*-ът да роди своя *alter ego*. Със сигурност тук става дума за едно от най-сложните превъплъщения на другостта. Идеята за приемане на нова идентичност посредством това *alter ego* (с нова осъзнатост за име, тяло и глас) метафорично затваря цикъла на дългото женско търсене на идентичност.

И накрая, изследването върху интермедиялния диалог между изкуствата в творчеството на швейцарските писателки предлага отворен край на нашата теза, доколкото това преплитане на различни пластове е замислено като проява *par excellence* на „гостоприемния“ *аз* и на приемането на другостта. Този по-различен поглед върху формалните и естетическите проблематики на женското писане придава допълнителен отенък на общата женска тематика. Писателките умело прибъгват до диалогичността между повествователното поле на литература и други художествени прояви на изкуствата, за да подкрепят своите стратегии с оглед на изграждането и утвърждаването на женската идентичност.

Наблюдението на темата за другостта в изследваните творчества ни кара да формулираме и друг, по-общ извод. Като се има предвид систематичното подценяване на женското присъствие в родовите отношенията, които често са принижавали женското до статута на „другото“, „различното“, „второто“, заключаваме, че реинтерпретациите

на другостта в полза на утвърждаването на женска идентичност са натоварени с напълно различен смислов заряд. По този начин се преосмислят отношенията между половете с акцент върху реабилитирането на женската идентичност.

Освен това с разгръщането на проблематиката за взаимовръзките между другостта и идентичността се извежда и друго заключение, не по-малко значимо и също толкова релевантно за настоящата теза: демонстрира се двойният аспект в търсенето на идентичност. А именно, с изграждането на идентичността на женските образи се утвърждава същевременно и женското писане. Следователно става въпрос за припокриване на два пласта и две паралелни търсения на идентичността: едното на фикционалното ниво на разказването, другото – на реалното ниво на писане.

В този смисъл нашата теза придобива освен първоначално зададения аргументативен характер и напълно перформативна роля. Именно като даваме гласност на това богато литературно творчество с ясно изявена позиция, ние реабилитираме де факто съществуването и легитимността на „женското писане“.

Нашето изследване поставя в обсега си творчеството на три швейцарски френскоезични авторки. Бъдещи критични проучвания биха могли да засегнат проблематиката за „мъжкото“ писане, но също така сравнителното изследване на женското писане в различните езикови и културни региони в Швейцария, както и тези от различните франкофонски страни. Такъв сравнителен подход още повече ще подчертае актуалността и значението на проблематиката за другостта.

У Приносни моменти на дисертационния труд

С настоящия дисертационен труд считаме, че сме допринесли за проучването на въпроси и тематики, недостатъчно изследвани към момента в литературната критика. Предлагаме да ги обобщим, както следва.

Първо, нашият корпус на изследване е избран от франкофонското литературно пространство, най-общо етикетирано като „периферно“ (и следователно често пъти подценявано), което е в постоянно търсене на легитимност в лицето на даден „център“ – в случая френският литературен канон, налагащ своята езикова и културна идентичност.

Често недооценени от местната литературна критика, франкофонските писатели/писателки се радват още по-малко, при все качеството на тяхното художествено творчество, на признание на международната литературна сцена. Такъв е примерът с Моник Ледерак и Ан-Лиз Гробети или твърде късното признание на Корина Бий.

Освен това в контекста на самото френскоезично литературно пространство романдската литература също изглежда заема малък дял. Поради определени демографски, исторически и обществено-политически обстоятелства, както и поради конкретни политики по отношение на университетските програми в литературните области, които дават приоритет или, обратно, пренебрегват определени контексти и въпроси, критиката за швейцарските автори/авторки сама по себе си е много по-незначителна като обем от тази за френскоезичните канадски или африкански автори например.

Също така с настоящото проучване възприемаме новаторски подход с идентифицирането на факторите, които се наслагват, благоприятствайки появата на женското писане в Романдска Швейцария. Като ярки дефиниращи фактори са изведени:

- релационната нагласа, върху която се гради т. нар. „морално“ разминаване, за да използваме думите на Жан Старобински (Starobinski 2016 [1989]) относно особената позиция на романдския автор, разкъсан между своята регионална принадлежност и конфронтацията с външния литературен канон;

- дългата традиция на самовглеждане и самоанализ като наследство от протестантската култура;

- индивидуалната свобода на изразяване при липса на общ национален литературен канон;

- критичния поглед върху институционализираното знание, което под прикритието на универсалистка визия възпроизвежда само утвърдени стереотипни структури, белязани от дисбаланса между половете.

Изтъкнат е визионерският характер на Алис Рива, благодарение на която диференциалисткият феминизъм си проправя път в Романдия много преди той да бъде дефиниран като такъв във френските феминистични среди.

Нашето изследване се фокусира върху три авторки, които са в позиция на маргиналност в няколко отношения: спрямо френския литературен канон, спрямо немскоезичното литературно поле вътре в самата Швейцария и спрямо принадлежността си към женския пол във време, когато женският глас се опитва да се наложи.

Трябва да се подчертае, че творчеството на изследваните писателки все още не е било обект – нито отделно, нито в сравнителен план – на по-пълно и задълбочено изследване, което да отчете тежестта на женската проблематика в произведенията им. Богатото литературно творчество на Бий, Ледерак и Гробети в стилистично и тематично отношение, поставящо акцент върху утвърждаването на женската идентичност, е сред основните характеристики, които стават видими в анализите ни, тъй като заслужава според нас сериозен критически прочит.

За да подчертаем това богатство, корпусът на изследването ни не се ограничава само до един жанр, а обхваща широк спектър от произведения, принадлежащи към трите литературни рода (проза, лирика, драма).

В центъра на нашето проучване стои женският въпрос, който отдавна е белязан с пейоративен смисъл. Независимо от това ние правим опит да реабилитираме женската субективност, която често се възприема като „смуцаваща“, защото се противопоставя на абсолютното търсене на универсални ценности, което най-общо ръководи действащите канонични подходи. Въпросът за жените обаче е разгледан по-конкретно не от есенциалистка гледна точка, която би довела неминуемо до редукационизъм, а през призмата на многобройните взаимоотношения с другостта.

За да направим това, но и за да изградим мостове между френскоезичното литературно поле, което е предмет на нашето изследване, и страната, в която се провежда научното изследване, настоящата теза се позовава на български метатекст, а именно теоретичния труд *Истории на гласа* на Амелия Личева (2002). Тази методологическа рамка ни позволява да (пре)осмесим както представата за другостта, така и ролята на гласа в процеса на женското утвърждаване в рамките на изучавания литературен корпус.

Предлагаме също така и по-широка парадигма, в която да се впише понятието *écriture féminine*. В светлината на концепциите за писането на Барт и Дерида, ние разглеждаме женското писане едновременно в неговото аксиологично измерение и чрез способността му да изрази *la différance* в деконструктивистка перспектива. В този смисъл женското писане се схваща не въз основа на самите методи на писане, като стила например, което задължително би довело до безплодно хомогенизиране на различните женски творби, а преди всичко по отношение на един предполагаем женски *етос*, който взема под внимание не само историческите процеси, но и изразява отношението си към тях. С подривния си потенциал това писане се стреми също така да деконструира утвърдени с времето предубеждения и стереотипи в рамките на бинарните отношения, за да ги преконфигурира.

Въпреки това женското писане остава далеч от утопичното желание да се обърне балансът на силите, защото, ако припомним думите на Беатрис Слама, това е „писане на промяна и обещание: това на друго общество, където жените няма да вземат властта, но където ще възстановят на човечеството, затворено в „същото“, неговата скрита, унижена, кастрирана половина, богатството на неговата „другост“, тази „женственост“, която всеки един от нас най-накрая ще може да разпознае в себе си.“ (Slama 1981: 59).

От гледна точка на тази ангажирана позиция към Историята от страна на авторките ние заключаваме, че женско писане съществува, но то не обитава някакво свръхидеологическо ниво като обективна и абстрактна референция за набор от предварително установени и кодирани правила, а като множество от неговите конкретни и разнообразни проявления.

VI Публикации по темата на изследването

- Petkova, Stiliana (2006) « Proposition de lecture d'un texte littéraire extrait du roman *Pour mourir en février* de l'auteure suisse Anne-Lise Grobéty », *Fréquences francophones*, revue de l'Association des professeurs de et en français de Bulgarie, Sofia, n° 8, pp. 45-48.
- (2009) « Littérature progressive de la francophonie » (compte rendu), *Fréquences francophones*, revue de l'Association des professeurs de et en français de Bulgarie, Sofia, n° 12, p. 63.
- (2011) « Les sens pour trouver l'essence, ou le thème de la nature dans le recueil *Cahier de verdure* de l'écrivain suisse Philippe Jaccottet » in *L'idée de nature dans les littératures romandes*, Stoyan Atanasov (dir.), Actes du Colloque international de Sofia, 29 septembre – 01 décembre 2006. Presses universitaires « St. Kliment Ohridski », Sofia, pp. 382-391.
- (2017) « L'écriture-femme : subversion d'un *a priori* phallogocentrique. Un exemple de la littérature suisse romande : *Emerentia 1713* de S. Corinna Bille » in *Manifestation de la norme dans les langues et les littératures romandes*, Malinka Velinova et Antoaneta Robova (dir.), Actes de la Journée d'études de jeunes chercheurs organisée le 18 novembre 2016 par le Département d'études romanes, Université de Sofia « St. Kliment Ohridski », pp. 31-41.
<https://sites.google.com/view/jesofia2020/archives?authuser=0>
- (2018), « Spécificités culturelles et esthétiques dans la tradition littéraire en Suisse romande : de la „suissitude“ mythique unificatrice à la fragmentation des singularités », В : *Петнадесета научна конференция на нехабилитирани преподаватели и докторанти във Факултета по класически и нови филологии*, Мадлен Данова (съст.), Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, стр. 72-81.
- (2022, mars), « De Psyché à Eurydice : dire son corps et conquérir sa voix, ou la réappropriation des figures mythiques féminines dans le recueil poétique *Ce chant mon amour* (2001) de Monique Laederach » in *Philological forum* (Journal in the Humanities for young scholars), n° 1 (15).
СП. „ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФОРУМ“, БР. 15 | Международен филологически форум (uni-sofia.bg)
- Петкова, Стилияна (2006, 8-14 февруари), „Да преобразиш света с една дума“, рецензия на романа *Сълзите на мама* на швейцарския автор Мишел Лая, в превод на Рени Йотова, *Литературен вестник*, бр. 5, стр. 6.
- (2022, 8-11 ноември), „Мариама Ба и дългият път на женското себеутвърждаване“, рецензия на романа *Une si longue lettre* на франкофонската писателка феминистка Мариама Ба, *Литературен вестник*, бр. 38, стр. 14-15.

VII Цитирана литература в автореферата

- Balzac, Honoré de (1874), « Physiologie du mariage ou méditations de philosophie éclectique, sur le bonheur et le malheur conjugal, publiées par un jeune célibataire » in OEuvres complètes, éd. Houssiaux, vol. 16. ; pour la p. 455, consulter également : https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Balzac_-_%C5%92uvres_compl%C3%A8tes,_%C3%A9d._Houssiaux,_1874,_tome_16.djvu/462 [consulté le 01.07.2018]
- Barthes, Roland (1972), *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Seuil, [1953].
- Bille, S. Corinna (1974), « La Demoiselle sauvage », *La Demoiselle sauvage*, Bertil Galland.
- Bille, S. Corinna (1985), *Cent petites histoires cruelles* [1973] / *Trente-six petites histoires curieuses*, Albeuve, Castella.
- Bille, S. Corinna (1995) « La Sainte », *Douleurs paysannes*, Paris, Editions de la Différence, [1953].
- Bille, S. Corinna (1996), « L'Etrangère », S. Corinna Bille. *L'œuvre dramatique complète*, Lausanne, L'Âge d'Homme, coll. « Poche Suisse », vol. 1.
- Bille, S. Corinna (1999), *Emerentia 1713*, Genève, Minizoé, [1979].
- Bille, S. Corinna (2008), *Théoda*, Lausanne, Plaisir de lire, [1944].
- Brogniez, Laurence, Gemis, Vanessa, dir. (2011), « Ecrivain(e)s », *Textyles*, Revue des lettres belges de langue française, n° 42, Bruxelles, édition Le Cri.
- Butler, Judith (2006), *Trouble dans le genre. Le féminisme et la subversion de l'identité*, (trad. Cynthia Kraus), Paris, Editions La Découverte. Titre original : *Gender Trouble : Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge, 1990.
- Charaudeau, Patrick (2009) « Identité sociale et identité discursive. Un jeu de miroir fondateur de l'activité langagière », in *Identités sociales et discursives du sujet parlant*, Patrick Charaudeau (dir.), Paris, L'Harmattan.
- Chessex, Jacques (1985), *Les Saintes Écritures*, Montreux, l'Âge d'Homme.
- Cixous, Hélène (1975), *Souffles*, Paris, Des femmes.
- Cossy, Valérie (2015), *Alice Rivaz. Devenir romancière*, Genève, Editions Suzanne Hurter et Association Mémoire de femmes.
- Deltel, Danielle, Verdonnet, Catherine, dir. (1997), « Littérature féminine en Suisse romande », Littératures francophones II, *Cahiers RITM*, Centre de Recherches interdisciplinaires sur les Textes Modernes, Université Paris X Nanterre, n° 12, [1996].
- Didier, Béatrice (1999), *L'Écriture-femme*, PUF, [1981].
- Flaubert, Gustave, « Lettre à Louis de Cormenin, 07 juin 1844 », *Correspondance I, 1830-1851* (1973), Jean Bruneau (éd.), Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade » ; à consulter aussi *Gustave Flaubert. Correspondance 1821-1880, édition électronique* par Yvan Leclerc et Danielle Girard ; <https://flaubert.univ-rouen.fr/jet/public/correspondance/trans.php?corpus=correspondance&id=9628&mot=&action=M> [consulté le 19.01.2020]
- Genette, Gérard (1972), *Figure III*, Paris, Seuil.
- Gohard-Radenkovic, Aline, dir. (2004, juillet) « Altérité et identité dans les littératures de langue française », *Le Français dans le monde*, recherches et applications, Paris, CLE International.
- Grobety, Anne-Lise (1989), *Infiniment plus*, Yvonand, Bernard Campiche Editeur
- Grobety, Anne-Lise (1992), *Zéro positif*, Yvonand, Bernard Campiche Editeur, [1975].

- Grobety, Anne-Lise (1994), *Pour mourir en février*, Yvonand, Bernard Campiche Editeur, [1970].
- Grobety, Anne-Lise (1998), *Belle dame qui mord*, Orbe, Bernard Campiche Editeur, [1992].
- Grobety, Anne-Lise (2008), *La Corde de mi*, Orbe, Bernard Campiche Editeur, [2006].
- Grobety, Anne-Lise, Laederach, Monique, Plume, Amélie (1983), *Ecriture féminine ou féministe ?*, Cahier n° 1 de l'Association des écrivains neuchâtelois et jurassiens, Genève, Zoé.
- Irigaray, Luce (1977), *Ce sexe qui n'est pas un*, Paris, Editions de Minuit.
- Jauss, Hans Robert (1978), *Pour une esthétique de la réception*, Paris, Gallimard, [1972].
- Kristeva, Julia (1979), « Le temps des femmes », *Revue 34/44*, Cahiers de recherche de sciences des textes et documents, Université Paris VII, n° 5, pp. 5-19.
- Laederach, Monique (1977), *J'habiterai mon nom*, Lausanne, L'Âge d'Homme.
- Laederach, Monique (1990), *J'ai rêvé Lara debout*, Genève, Zoé.
- Laederach, Monique (1993), *La femme séparée*, Lausanne, L'Âge d'Homme, [1982].
- Laederach, Monique (2001), *Ce chant mon amour* (poésie), Lausanne, L'Âge d'Homme.
- Laederach, Monique (2003), « La Partition » [1982], *Poésie complète*, Lausanne, L'Âge d'Homme.
- Lejeune, Philippe (1975), *Le pacte autobiographique*, Seuil, coll. « Poétique ».
- Lorber, Judith (2010), *Gender inequality: Feminist theories and politics* (4e éd.), New York, Oxford University Press.
- Mignemi, Alice (2007, le 17 août), entretien inédit avec Anne-Lise Grobety, Bevaix ; <https://campiche.ch/pages/auteurs/Grobety.html> [consulté le 10.03.2020]
- Moi, Toril (1989), « Feminist, Female, Feminine » in *The feminist Reader. Essays in Gender and Politics of Literary Criticism*, Catherine Belsey, Jane Moore (éds), Basil Blackwell, New York, pp. 117-231.
- Pichois, Claude, éd. (2001), *Charles Baudelaire. Mon cœur mis à nu*, édition diplomatique établie par Claude Pichois, Droz. Le journal intime de Baudelaire, mis en ligne par la Bibliothèque Municipale de Lisieux, peut être consulter également sur : <http://www.bmlisieux.com/archives/coeuranu.htm>
- Rivaz, Alice (1980), *Ce nom qui n'est pas le mien*, Vevey, Bertil Galland.
- Rivaz, Alice (1984), *La Paix des ruches*, Lausanne, L'Âge d'Homme, [1947].
- Showalter, Elaine (1977), *A literature of Their Own*, New Jersey, Princeton.
- Showalter, Elaine (1989), « Introduction: the Rise of Gender », *Speaking of Gender*, New York, Routledge, pp. 1-17.
- Slama, Béatrice (1981), « De la „littérature féminine“ à „l'écriture-femme“ : différence et institution », in *Littérature*, L'institution littéraire II, n° 44, pp. 51-71.
- Starobinski, Jean (2016 [1989]), « L'Écrivain romand : un décalage fécond », *La Licorne*, [En ligne], Les publications, Collection La Licorne, 1989, La Suisse romande et sa littérature, UFR de langues et littératures de l'Université de Poitiers, n° 16, pp. 17-20.
- Wittig, Monique (1992), *La Pensée straight*, Balland « Le Rayon » - rééd., éditions Amsterdam.
- Дамянова, Пенка, и кол., съст. (1997), *Времето на жените*, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- „Кой се страхува от Юлия Кръстева?“ (2017), документален филм, България, режисьори: Искра Ангелова, Милена Гетова; копродукция на НДК, БНТ и Wonderland Productions.
- Личева, Амелия (2002), *Истории на гласа*, София, издателство Фигура.